Азәрбајҹан МӘКТӘБИ

7

1977

ГАДЫН ТӘҺСИЛИНИН ДАҺИ ТӘБЛИҒАТЧЫСЫ

Аллаһверди ТАҒЫЗАДӘ
педагожи елмләр намизәди, досент

ӘЛДӘ олан тәдгигат әсәрләри мүасир охучуја орта әсрләрдә Азәрбајчанда гыз вә гадынларын тәһсилинә аид аз, бә'зән дә думанлы мә'луматлар верир. Һалбуки һәмин дөврә аид мә'хәзләрдә гыз вә гадынларын тәһсили мәсәләләриндән бәһс едән сәһифәләр чохдур вә бу материалларын тәһлил едилмәси елми-практик чәһәтдән мараг доғурмаја билмәз. Бизә белә кәлир ки, һәмин мәнбәләр сырасында Низами Кәнчәвинин поемалары ән мө'тәбәр јерләрдән бирини тутур.

Низами Кәнчәвинин гыз вә гадынларын тәһсилинә аид фикирләринин тәһлил едилмәси ашағыдакы сәбәбләрә көрә мараглы ола биләр:

1. Бу мәсәләни ајдынлашдырмаг Низами дөврүндә јашамыш мүтәрәгги фикирли дикәр мүтәфәккирләрин дә һәмин мәсәләјә мүнасибәтини мүәјјән етмәјә имкан верәр. Бу исә педагокика тарихимизин мараглы сәһифәләриндән бирини— орта әсрләрдә јашајан Азәрбајчан гадынларынын тәһсили мәсәләләрини ишыгландырмаға јардым көстәрмиш олар.

2. Сүбут етмәјә еһтијач јохдур ки, орта әсрләрә аид тәдгигатларын әксәријјәтиндә Азәрбајчан гадыны һәмишә көлә, дөрд дивар арасында уғурсуз талејин гурбаны, савадсыз, мәзлум, ислам дини тәләбләрини кор-коранә ичра едиб, үмидини «о бири дүнјаја» бағлајан бир гул кими тәгдим едилир. Низаминин гадына вә гадын тәһсилинә аид фикирләрини тәһлил етмәк Азәрбајчан гадынынын тарихи кечмиши һаггында тәсәввүрләрин даһа да дәгигләшдирилмәси үчүн әһәмијјәтлидир.

3. Һазырда Азәрбајчан ССР-дә истеһсалатда ишләјән гадынларын сајы 800 минә јахындыр. Республикамызда гадынлар елм саһәсиндә чалышанларын 47 фаизини тәшкил едирләр. Гадынларымызын ичтимаи-сијаси вә елми фәалијјәт саһәсиндә чошғун иштиракынын тарихи көкләрини ајдынлашдырмаг саһәсиндә дә Низаминин идејалары мүһүм рол ојнаја биләр.

4. Мүасир гадынларымызын тәһсил вә тәрбијәсинин мәгсәд вә мәзмунуну дәгигләшдирмәк мәсәләсиндә дә Низаминин фикирләри әһәмијјәтлидир.

Низаминин поемаларында гадын ләјагәти, зәкасы, намусу вә һүнәри һәмишә башга һадисәләрә нисбәтән даһа габарыг, јүксәк илһамла, хүсуси бир диггәтлә тәрәннүм едилир. Шаир гадына мүнасибәт мәсәләсиндә һәмишә әдаләтли мөвге тутмуш вә бу мөвгејини ашағыдакы мисраларда экс етдирмишдир:

Еј һүнәрлијәм дејән, әкәр кишисә адын,
Утан, бир көр нә етди һүнәрли бир дул гадын.
(«Сиррләр хәзинәси»);

Гадынлар еркәкдән үрәкли, гочаг,
Дәниз инчисиндән тәмиз вә парлаг.
(«Искәндәрнамә»).

Бунлары да билмәк мараглыдыр ки, Низами поемаларында әсас гадын сурәтләринин һамысы өз ағлы, чәсарәти вә тәдбиркешлији илә кишиләрә гәләбә чалыр. Гарынын Султан Сәнчәрдән, Ширинин Хосровдан, Лејлинин Ибн-Сәламдан, Фитнәнин Бәһрамдан, Нүшабәнин Искәндәрдән ағыллы вә чәсарәтли инсан кими верилмәси буна сүбутдур. Һәм дә бу гадын сурәтләринин бә'зиләри Азәрбајчанда јашамыш тарихи шәхсијјәтләрин ады илә бағлыдыр ки, онлар Низами гәләминин сығал вә тәравәтиндән даһа да көзәлләшмиш вә чазибәдар олмушлар. Бунунла јанашы, демәк лазымдыр ки, Низаминин гадын тәһсили вә тәрбијәси мәсәләләринә даир фикирләринин тарихи шәхсијјәтләрлә әлагәдар олуб-олмамасы һәмин фикирләрин әһәмијјәтинә һеч дә хәләл кәтирмир. Һәр ики һалда Низами һәмин фикирләри өз дөврүндә тәблиғ етмиш вә Низамидән сонра да онларча охучу нәсли гадын тәрбијәси мәсәләсиндә бу фикирләрдән бәһрәләнмишдир.

Низами өз поемаларында идеал гадын тәрбијәсинә аид компонентләри әһатә етмәк нијјәтиндә олмуш вә бу мәсәләни «Хосров вә Ширин» поемасында Ширин сурәти, «Искәндәрнамә» поемасында исә Нүшабә сурәти илә һәлл етмишдир. Һәм дә шаир чох һаглы олараг Ширин сурәтиндә чәмләшдирә билмәдији бә'зи кејфијјәтләри мүдрик вә гәһрәман гадын олан Нүшабә сурәтиндә тәчәссүм етдирмишдир. Мараглыдыр ки, һәр ики гадын һөкмдардыр вә онларын һәр икиси тәһсилли, тәмкинли, һәјалы; ат миниб, гылынч ојнатмағы бачаран вәтәнпәрвәрләрдир. Лакин Шириндә олан кәнчликлә бағлы тәравәт, чошғунлуг, һакимијјәти ешгә гурбан вермәк кими чүр'әтли һаллар Нүшабәдә јохдур. Чәсарәт вә мүдриклик, вәтән торпағыны һәр шејдән әзиз тутмаг кими әламәтләр Нүшабә сурәтиндә даһа габарыг шәкилдә верилмишдир. Чүнки Нүшабә Ширинә көрә јашлыдыр. О, амозонкаларын ән чәсуру, ән көзәли вә ән ағыллысыдыр. Беләликлә, Низами јаш хүсусијјәтләринин фәргләриндән доған инсани кејфијјәтләри нәзәрә алараг идеал гадын тәрбијәсинә аид компонентләри ики гадын сурәтиндә чәмләшдирмәклә педагожи чәһәтдән тамамилә гануни һесаб едилән бир аддым атмышдыр. Онун фикринчә, идеал гадын вәтәнпәрвәрлик, әдаләтли олмаг, садәлик, доғручулуг, нәзакәтлилик, сәдагәтлилик, һәјалы вә абырлы олмаг вә с. кими јүксәк әхлаги кејфијјәтләрә, дәрин елми вә сијаси биликләрә, пәһләван гүввәсинә, инчә зөвгә, әмәјә вә әмәкчи инсанлара һөрмәт вә мәһәббәт һиссләринә малик олмалыдыр. Бу кејфијјәтләрә исә әввәлчә аилә тәрбијәси васитәсилә (Мәһинбанунун Ширинә нәсиһәти бу мәрһәләјә парлаг мисалдыр), сонра да мәктәбдә мүәллим вә устадларын рәһбәрлији илә јијәләнмәк олар.

Низамијә көрә, һәмин кејфијјәтләрә јалныз тәһсилин көмәји илә наил олмаг мүмкүндүр. Јә'ни тәһсил гадын тәрбијәсинин әсас, апарычы тәркиб һиссәси олмалыдыр. Буна көрә дә, тәсадүфи дејил ки, Низами поемаларында гадынларын тәһсил алмасы нәинки тәгдир олунур, һәтта бу просеси экс етдирән сәһнәләр дә мәһәббәтлә тәсвир едилир. Мәсәлән:

Хырда оғланларла гызлар јанашы
Һамысы олмушду сыра јолдашы.

Јахуд:

Јолдашлар елм алыб дәрс охујурду,
Онлар да ешг адлы елми дујурду.
(«Лејли вә Мәчнун» поемасы).

Гызларла оғланларын биркә тәһсил алмасыны гәбаһәт һесаб етмәјән бөјүк мүтәфәккир «Искәндәрнамә» поемасында да Аршимедин охудуғу мәктәбдә бу гајданы ади бир һал кими гәләмә алмышдыр.

Шаир, кишн мүәллимлә гыз шакирд арасындакы мүнасибәт мәсәләсинә дә тохунуб, һәмин мәсәләни чох усталыгла һәлл етмишдир. Бу чәһәтдән «Искәндәрнамә»дә гибтли Марнјәнин һекајәси мараглыдыр. Һекајәнин мәзмуну беләдир: Бир әмир гызы дүшмән һәмләләринин гаршысыны алмаг јоллары һаггында вәзирлә мәсләһәтләшмәјә кедир. вәзирин тәләбәләрә дәрс дедијини көрүб, бу ишә мараг көстәрир. Өзү дә тәләбәләрә гошулуб тәһсил алмаға башлајыр. Тә'лим просесиндә гыз өзүнүн көзәллији илә өјүнүр вә мүәллимин она мејл салачағыны күман едир. Лакин мүәллим гыза көзүнүн учу илә белә бахмыр. Мүәллимин бу чүр рәфтарындан гыз да өзүнә нәтичә чыхарыр вә өз гәлбиндә кишиләрә олан мејли боғур («Искәндарнамә» поемасы).

Үмумијјәтлә, Низами тәһсил илләриндә гадынла кишинин јахынлыг әлагәләринин әлејһинә олмуш вә тәһсил алан кәнчләрин мәһәббәт сәркүзәштләринин тә'лимә мәнфи тә'сир көстәрмәси мөвгејиндә дајанмышдыр. «Искәндәрнамә» поемасында дејилир ки, Марнјәнин мүәллими әввәлләр Аршимедә дә дәрс дејәрмиш. Аршимед тәләбә икән бир түрк гызыны севир, мүәллим Аршимеди әсил алим кими јетишдирмәк үчүн онун севдији гызы иксир васитәсилә ејбәчәр вәзијјәтә салыр. Буна көрә дә Аршимед гыздан үз дөндәриб өз тәһсили илә мәшғул олур. Гибтли Марија дә мәһәббәт мачәраларындан үз чевирдији үчүн дәрин елми биликләрә јијәләнир.

Низами гадынын тәһсилли олмасынын бөјүк ичтимаи-сијаси әһәмијјәтини Нүшабә сурәтинин фәалијјәти әсасында әјани шәкилдә сүбут етмишдир. Бәрдә һөкмдары Нүшабә етиканы, дипломатијаны. чоғрафијаны, һәрби ишләри көзәл билдији үчүн Искәндәр кими гүдрәтли бир чаһанкирә галиб кәлир, һәтта, ону өз ағлы вә зәкасы илә һејран едир. Нүшабәнин ағыл вә тәдбири сајәсиндә бурада гызлар вә гадынлар һејрәтамиз дәрәчәдә көзәл бир чәмијјәт јаратмышлар. Бу чәмијјәтдәки һәјатын ритмини позмаға кимсә чүр'әт етмәз. Нүшабә һеч дә әбәс јерә Искәндәрә демир ки:

Еркәк тинәтлијәм, олсам да гадын,
Һәр иши бәллидир мәнә дүнјанын.
...Гара булуд кими курласам кинлә
Гылынч түстүсүндән јанар су белә.

(«Искәндәрнамә»).

Өлкәни идарә етмәкдә јалныз тылынча архаланмағы кафи һесаб етмәјән Нүшабә шәһәрдә мәскән салса да, дүнја шаһларынын ишиндән хәбәрдардыр. «Һиндистан елиндән Јунана гәдәр вирандан, абаддан хәбәр тутур». Бу ағыллы вә еһтијатлы гадыны көрән Искәндәр дә ондан горхур, Бәрдә шәһәринә тохунмадан өз јүрүшүнү давам етдирир.

Шаир «Једди көзәл» әсәриндә гызларын кишиләрлә бәрабәр тәһсил алмасынын зәрурилијини, тәһсилли гыз сурәтләринин јүксәк мә'нәви кејфијјәтләрә малик олдугларыны тәсдиг јолу илә охучулара инандырмаға чалышмышдыр. Дөрдүнчү иглим падшаһы гызынын Бәһрам кура сөјләдији нағылдан Низаминин һәмин фикирләри тәблиғ етдијини ајдын көрмәк олур. Низами гызларын көләликдән, мадди асылылыгдан, мә'нәви јохсуллугдан хилас олмаг јолуну да тәһсилдә көрүр вә беләликлә, өз мүасирләрини әсрләрлә габаглајырды. Дөрдүнчү иглим падшаһы гызынын нағылында тәсвир едилән көзәл һаггында дејилмиш сөзләрә диггәт јетирәк:

Охујуб һәр дәрси билик јығараг
Јазмышды һәр елмә аид бир вараг.
...Ојду зәманәнин көзәл дилбәри,
Нејләрди јолдашы, нејләрди әри.

(«Једди көзәл»).

Нағыл данышан шаһзадә гызын тәһсили һаггында даһа әтрафлы мә'лумат верир. һәмин гызын әрә кетмәздән әввәл астрономијаны, биолокијаны, кимјаны, тарихи вә бир чох башга елмләри дәриндән өјрәндијини дејир.

Диггәти чәлб едән мәсәләләрдән бири дә будур ки, Низаминин гадын сурәтләринин јаделли кишиләрлә апардыглары сөһбәт сәһнәләринин тәсвириндә тәрчүмәчи нәзәрә чарпмыр. бу гадынлар узаг елләрдән кәлән гонагларла сәрбәст сурәтдә сөһбәтләр апарырлар. Мәсәлән, Ширин нә Шапурла, нә дә Хосровла сөһбәт едәркән һеч бир чәтинликлә гаршылашмыр. «Једди көзәл» әсәриндә једди өлкәдән кәтирилмиш гызларын һеч бири Бәһрамла тәрчүмәчи васитәсилә данышмыр. Нүшабә дә Искәндәрлә тәрчүмәсиз данышыглар апарыр, һәтта, бу данышыглар заманы јүксәк нитг мәдәнијјәтинә малик олдуғуну да нүмајиш етдирир.

Низаминин јаратдығы зијалы гадын сурәтләри XII әср Азәрбајчан ичтимаи һәјатынын мә'нәви чешмәсиндән су ичиб пүхтәләшмишләр. Низами бу гадынлары әфсанәләрдә тәсвир едилдији кими поемаларына кәтирмәмишди. Низаминин бу һәрәкәтини тәгдир едән мәрһум профессор М. Рәфили Ширин сурәти һаггында јазырды: «Шаир Ширин сурәтиндә XII әсрин идеал гадынын тәсвир етмишдир, һәм дә елә тәсвир етмишдир ки, бу дөвр Азәрбајчан керчәклијинин габагчыл адамларынын нүмајәндәләри ону бу чүр тәсәввүр едирдиләр».

Лакин Низами тәкчә өз зәманәсинин шаири дејилди. Онун јаратдығы сурәтләр мә'нәви зәнкинлији, чәсарәти вә һуманист характери е'тибарилә дөврүнүн зүлмәтләрини јарыб сонракы әсрләрә дә шәфәгләр апармышдыр. Бәлкә дә елә бу чәһәтләри нәзәрә алан профессор Е. Бертелс јазырды: «Гәти сурәтдә тәсдиг етмәк олар ки, һеч XVII әсрдә дә Јахын Шәргдә «Искәндәрнамә»јә бәрабәр бир поема јарадыла билмәзди» («Искәндәрнамә» поемасына мүгәддимәдән).

Бу сөзләри ејнилә Низаминин гадын тәһсили мәсәләләринә дә шамил етмәк олар. Чүнки Низамидән хејли сонра јашамыш көркәмли Азәрбајчан мүтәфәккирләринин бә'зиләри һәтта гадын тәһсилинин әлејһинә чыхмыш, тәһсили гадын әхлагсызлығынын мәнбәји һесаб етмишләр. М. Әвһәдинин «Чами-Чәм» әсәриндә гадынларын јазыб-охумаг бачарығы гәтијјәтлә писләнир, гадынын јалныз евдә ушаг сахламаға, чәһрә әјирмәјә лајиг олдуғу тәсдиг едилир:

Пис гадын әлинә сән вермә гәләм,
Бунданса әлини тез ејлә гәләм.
Гадынын бир мәктуб бил јазмасындан
Киши гара кејсә јахшыдыр, инан.
Гадына чәһрәни верди һагг өзү,
Верди гәләми дә кишијә, дүзү.

Гадына вә онун тәһсили мәсәләсинә бу чүр мүнасибәтин Азәрбајчанда, әсасән, XX әсрә гәдәр давам етдијини нәзәрә алсаг, Низаминин һәмин мәсәләдә тутдуғу мөвгејин әһәмијјәтини асанлыгла тәсәввүр едә биләрик.